

Κεφάλαιο 2

Εισαγωγή στη Ρωμαϊκή Ερωτική Ελεγεία

Σύνοψη

Εισαγωγή στη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία: Α) Η εποχή του Αυγούστου: ιστορικό και λογοτεχνικό υπόβαθρο, οι λογοτεχνικοί κύκλοι, Β) Οι εκπρόσωποι της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας: Κορνήλιος Γάλλος, Άλβιος Τίβουλλος, Σουλπικία, Σέξτος Προπέρτιος, Πόπλιος Οβίδιος Νάσων, Γ) Γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Τα Κεφάλαιο 1 του παρόντος συγγράμματος.

1 Η εποχή του Αυγούστου²⁰

1.1 Ιστορικό υπόβαθρο

Ο Ιούλιος Καίσαρας δολοφονήθηκε από τους δημοκρατικούς αντιπάλους του στις 15 Μαρτίου 44 π.Χ. Την τιμωρία των δολοφόνων ανέλαβαν οι Μάρκος Αντώνιος, Οκταβιανός και Μάρκος Αιμίλιος Λέπιδος, οι οποίοι είχαν συγκροτήσει μεταξύ τους το 43 π.Χ. τη λεγόμενη «Δεύτερη Τριανδρία». Η οριστική αναμέτρηση ανάμεσα στους υποστηρικτές και τους αντιπάλους του Ιούλιου Καίσαρα έγινε στη μάχη των Φιλίππων το 42 π.Χ. Μετά τη νίκη του Μάρκου Αντωνίου και του Οκταβιανού εναντίον των στρατευμάτων του Βρούτου και του Κάσσιου στους Φιλίππους και τον παραμερισμό στη συνέχεια του Λέπιδου οι διεκδικητές της εξουσίας στη Ρώμη είναι δύο.²¹ Ο Αντώνιος ήταν αρχαιότερος, είχε μεγαλύτερο κύρος, περισσότερες στρατιωτικές περγαμηνές και ήταν γενικά πιο δημοφιλής. Από την άλλη, ο Οκταβιανός ήξερε να περιμένει, προέβλεπε καταστάσεις, διέθετε οξύ πολιτικό ένστικτο και έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του, για να υλοποιήσει το όραμά του. Είχε υπό τον απόλυτο έλεγχό του τη Σύγκλητο, τουλάχιστο στα πρώτα χρόνια, και τη συναίνεση των ανώτερων αλλά και των λαϊκότερων στρωμάτων. Η προπαγάνδα του Οκταβιανού εναντίον του αντιπάλου του σκιαγραφούσε τον Μάρκο Αντώνιο ως χαρακτηριστικό (και επικίνδυνο) δείγμα ενός παρηκμασμένου και εκθηλυσμένου Ρωμαίου πολίτη, ο οποίος παραδομένος στην τρυφή και τις ηδονές της Ανατολής ήταν αφημέρονος πλήρως στα χέρια της μιαρής Μακεδόνισσας βασίλισσας της Αιγύπτου, της Κλεοπάτρας. Πιθανή νίκη του Μάρκου Αντωνίου θα πραγμάτωνε τον μεγαλύτερο φόβο των Ρωμαίων, καθώς θα σήμαινε ότι μια γυναίκα, και μάλιστα μια αλλοεθνής, ανατολίτισσα γυναίκα, θα έπαιρνε στα χέρια της την εξουσία στο Καπιτώλιο. Στον αντίποδα αυτού του εφιαλτικού για το ρωμαϊκό έθνος ενδεχομένου βρισκόταν ο Οκταβιανός, ο οποίος ενσάρκωνε (και δεν παρέλειπε να επιδεικνύει συνεχώς) τις πατροπαράδοτες ρωμαϊκές αξίες της ολιγάρκειας, της γενναιότητας, της αυτοκυριαρχίας.

Με τη νίκη του Οκταβιανού εναντίον του Μάρκου Αντωνίου στη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.) ο Οκταβιανός μένει ο μόνος και αδιαμφισβήτητος διεκδικητής της εξουσίας στη Ρώμη επισφραγίζοντας ταυτόχρονα και το τέλος της δημοκρατίας (*Res Publica*). Ο Οκταβιανός στην ουσία έκανε ό,τι μπορούσε για να καταλύσει τη δημοκρατία. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο von Albrecht: «Ο Οκταβιανός ξέρει πως μόνο η καρδιά [των Ρωμαίων] είναι έτοιμη να δεχτεί τη σκλαβιά, το αφτί τους όχι. Θα ανεχθούν τη μοναρχία, όχι όμως βασιλικούς

²⁰ Για χρήσιμες on-line βιβλιογραφίες σχετικά με την εποχή του Αυγούστου βλ. ενδεικτικά: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/arts/classics/students/modules/aug/bibliography/> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015], <http://www.vroma.org/~jruebel/timeline/augbibl.htm> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015].

²¹ Για μια διαγραμματική ιστορική επισκόπηση της ρωμαϊκής ιστορίας με τη βοήθεια «γραμμών του χρόνου» (*timelines*) βλ.: <http://www.scaruffi.com/politics/romans.html> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015], <http://www.slu.edu/colleges/AS/languages/classical/latin/tchmat/pedagogy/chron/romchr-i.html> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015], <http://courses.wcupa.edu/jones/his101/TIMELINE/T-ROMAN.HTM> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015].

τίτλους και πορφύρα».²² Έτσι, διακήρυσσε προς όλες τις κατευθύνσεις και σε όλους του τόνους ότι σκοπός του ήταν η αποκατάσταση της βαθιά και εδώ και πολλά χρόνια τραυματισμένης Δημοκρατίας. Γι' αυτό και παρουσίαζε (όχι άδικα ομολογουμένως) τον εαυτό του ως αποκαταστάτη και μοναδικό εγγυητή της ειρήνης, αφού έβαλε τέλος στους μακροχρόνιους και αδελφοκτόνους εμφύλιους πολέμους που είχαν ερημώσει την ιταλική χερσόνησο. Ταυτόχρονα, όμως, εργάστηκε σκληρά και κατάφερε να διαχειρίζεται την εξουσία ως απόλυτος και μόνος κυρίαρχος. Με αυτό τον ευφυή τρόπο η αποκατάσταση της δημοκρατίας προετοίμασε το έδαφος για την επιβολή μοναρχικής διακυβέρνησης στη Ρώμη.

Ο Οκταβιανός δεν απαιτήσε για τον εαυτό του τον τίτλο του δικτάτορα (*dictator*), όπως ο Ιούλιος Καίσαρ, αλλά μόνο αυτόν του *princeps*, δηλαδή του πρώτου πολίτη στο πλαίσιο προσωπικής αξιότητας. Δεν κουραζόταν να επαναλαμβάνει ότι ήταν απλώς «πρώτος μεταξύ ίσων», αλλά δεν δέχτηκε ποτέ να είναι «ίσος μεταξύ πρώτων». Βέβαια, η διατήρηση του ανθυπατικού αξιώματος (που τον καθιστούσε απόλυτο αρχηγό του στρατού) και του δημαρχιακού αξιώματος (που του έδινε τη δυνατότητα του *veto* «εκ μέρους του λαού») για τον εαυτό του τον κατέστησε όχι απλώς το επίκεντρο αλλά την απόλυτη αρχή από όπου εκπορεύονταν όλες οι λειτουργίες της πολιτείας.²³

Στον στρατιωτικό τομέα ο Οκταβιανός εργάστηκε συστηματικά για την επέκταση των ρωμαϊκών συνόρων. Στα χρόνια διακυβέρνησής του η Ρώμη κέρδισε με πολέμους και διπλωματία περισσότερα εδάφη από οποιαδήποτε άλλη χρονική περίοδο. Ο ίδιος στις *Res Gestae* του αναφέρεται με περισσή υπερηφάνεια (και δικαίως) στις στρατιωτικές του επιτυχίες.²⁴ Όμως, εκτός από την επέκταση των συνόρων φρόντισε ιδιαίτερα και για την εγκαθίδρυση της περίφημης *Pax Romana*, της ρωμαϊκής δηλαδή κυριαρχίας, εντός της αχανούς νέας αυτοκρατορίας. Ο Οκταβιανός επεδίωξε (και σε μεγάλο βαθμό τα κατάφερε) τα χρόνια της διακυβέρνησής του να μείνουν στην ιστορία ως *Pax Augusta*. Ακόμα και μετά τον θάνατο του Αυγούστου για πολλούς αιώνες στη συνείδηση του ρωμαϊκού λαού η έκταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως εκείνος την εξασφάλισε, όριζε σε μεγάλο βαθμό τον «ζωτικό χώρο» της αυτοκρατορίας.²⁵

Στο εσωτερικό, ο Οκταβιανός επιδόθηκε σε μια συστηματική προσπάθεια ανόρθωσης της ρωμαϊκής πολιτείας, η οποία βρισκόταν σε κατάσταση παρακμής και αποδιοργάνωσης μετά τους εμφυλίους πολέμους. Ιδιαίτερα στον κοινωνικό τομέα προχώρησε σε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις αποβλέποντας, μεταξύ άλλων, στην τόνωση του γάμου με την ποινικοποίηση της μοιχείας και στη δημιουργία προϋποθέσεων μιας νέας ηθικής, η οποία θα έβαζε το όφελος του κράτους πάνω από την προσωπική ευχαρίστηση και το ιδιον κέρδος. Έτσι, εγκαινίασε ένα πρόγραμμα κοινωνικής και ηθικής ανασυγκρότησης του ρωμαϊκού λαού. Κυριότερη μέριμνα του Αυγούστου ήταν να επαναφέρει τα προγονικά χρηστά ήθη (σοβαρότητα, κοινωνική ευπρέπεια, ευσέβεια, λιτότητα). Από τη μια πλευρά, ήθελε να προβάλλει τα επιτεύγματα του παρελθόντος και, από την άλλη, επιδίωκε να πατάξει την ανηθικότητα, την αδιαφορία για τα κοινά, τη χαλάρωση του θεσμού της οικογένειας και τον ευδαιμονισμό που χαρακτήριζαν τη συμπεριφορά των κοινωνικά ανώτερων τάξεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της προσπάθειας αποτελούν δύο νόμοι, τους οποίους εισήγαγε ο ίδιος ο Αύγουστος κατά τα έτη 18 και 17 π.Χ. Πρόκειται για τη *Lex Iulia de Maritandis Ordinibus* και τη *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis*, που ρύθμιζαν ζητήματα γάμου και θέσπιζαν τη μοιχεία ως ιδιωτικό και δημόσιο έγκλημα, αντίστοιχα. Όλη αυτή η μεταρρυθμιστική προσπάθεια έφτασε στο απόγειό της το έτος 27 π.Χ., οπότε ο Οκταβιανός ανακήρυξε επισήμως «την αποκατάσταση της δημοκρατίας» και ο ίδιος έλαβε τον τιμητικό τίτλο «Αύγουστος» (*Imperator Caesar Divi Filius Augustus*).²⁶

22 von Albrecht (1997) 730.

23 Αναλυτικά σχετικά με το πρόγραμμα του Αυγούστου για την πολιτική ανασυγκρότηση της Ρώμης βλ. Eck (2014) 70-84.

24 Αύγουστος *Res gestae* 4. Αναλυτικά για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Αυγούστου βλ. Eck (2014) 134-148.

25 Για έναν ψηφιακό χάρτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που περιέχει όλα τα αναφερόμενα στις γραπτές πηγές τοπωνύμια και τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους βλ. http://www.ancient.eu/map_pelagios/ [τελευταία επίσκεψη 14/12/2015].

26 Για μια συγχρονική «γραμμή του χρόνου» που περιλαμβάνει πολιτικά/στρατιωτικά, νομοθετικά, καλλιτεχνικά/λογοτεχνικά και κοινωνικά γεγονότα βλ. <http://www.vroma.org/~jruebel/timeline/augustan.html> [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015].

1.2 Λογοτεχνικό υπόβαθρο

Το 28 π.Χ. ο Οκταβιανός εγκαινίασε τον ναό του Απόλλωνα στον Παλατίνο λόφο μαζί με μια ελληνική και λατινική βιβλιοθήκη. Το γεγονός αυτό αποτελούσε έμπρακτη απόδειξη της ισοτιμίας των λατινικών με τα ελληνικά, αλλά και της αμοιβαίας ανταλλαγής μεταξύ των δύο πολιτισμών. Η επαφή των Ρωμαίων με τους Έλληνες τώρα μπαίνει σε νέα φάση. Την περίοδο της Δημοκρατίας εκείνο που ενδιέφερε πρωτίστως ήταν η «μετακένωση» λογοτεχνικών ειδών από την Ελλάδα στη Ρώμη και η προσαρμογή τους στους εκφραστικούς τρόπους και τις ανάγκες της λατινικής λογοτεχνίας. Ο ρόλος του Κάτουλλου και των λεγόμενων «νεωτερικόν» ποιητών προς την κατεύθυνση αυτή υπήρξε, όπως έχουμε δει, καθοριστικός. Αρχίζει πλέον να διαμορφώνεται στη Ρώμη η πεποίθηση ότι πλάι στα κείμενα της ελληνικής λογοτεχνίας υπάρχουν ισάξια ρωμαϊκά «κλασικά» κείμενα.

Το έπος που καλλιεργήθηκε συστηματικά από τις απαρχές της λατινικής λογοτεχνίας τώρα αποκτά εσωτερική συνοχή, ενότητα και την ικανότητα επικέντρωσης σε έναν κύριο ήρωα. Κάτω από την εμφανή επίδραση του ομηρικού και ελληνιστικού έπος, αλλά και της αρχαϊκής φάσης του, το ρωμαϊκό έπος αναδεικνύεται σε βασικό ποιητικό είδος, όπου αντικατοπτρίζεται με σθένος και δυναμισμό η ανακούφιση για τη λήξη των εμφυλίων πολέμων και η αισιοδοξία για την ανασυγκρότηση της ρωμαϊκής πολιτείας.²⁷

Στη σκιά της ησιόδειας διδακτικής ποίησης και σε συνέχεια του λουκρητιανού *De rerum natura* ο Βεργίλιος συνθέτει τα *Γεωργικά* του, τα οποία είναι εναρμονισμένα με το πρόγραμμα γεωργικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων του Αυγούστου. Λίγο αργότερα, αλλά την ίδια πάντα περίοδο, συναντούμε και την *Ars amatoria* του Οβιδίου, έργο που βρίσκεται, ωστόσο, στον αντίποδα του αυγούστειου μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Το δράμα εξακολουθεί να καλλιεργείται, δυστυχώς, όμως, δεν έχει σωθεί τίποτε παρά τίτλοι έργων και ελάχιστα σπαράγματα. Ανάμεσα στις μεγάλες απώλειες της σχετικής παραγωγής αναμφίβολα φιγουράρει η *Medea* του Οβιδίου, η οποία συγκέντρωσε τον θαυμασμό της αρχαίας λογοτεχνικής κριτικής. Από τον Σουητώνιο, πληροφορούμαστε, επίσης, ότι και ο ίδιος ο Αύγουστος είχε συγγράψει μία τραγωδία με τίτλο *Ajax*.

Την αυγούστεια εποχή κάνει την εμφάνισή της και η βουκολική ποίηση με τις *Εκλογές* του Βεργιλίου υπό την επίδραση βεβαίως των θεοκρίτειων ειδυλλίων, αλλά με σαφή ρωμαϊκό προσανατολισμό (πολιτικό και ποιητολογικό). Ο Οράτιος με τις *Ωδές* του οδηγεί τη λυρική ποίηση στο αποκορύφωμά της μέσα από την αριστοτεχνική μεταφύτευση μετρικών σχημάτων της αρχαϊκής ελληνικής λυρικής ποίησης στη λατινική ποίηση. Την ίδια εποχή εγγενώς ρωμαϊκά είδη, όπως η σάτιρα και η ελεγεία, επίσης τελειοποιούνται.

Όσον αφορά τον πεζό λόγο, ο θάνατος της Δημοκρατίας επέφερε την απώλεια της σπουδαιότητας του πολιτικού λόγου, ο οποίος τώρα αποσύρεται από τους δημόσιους χώρους και περιορίζεται στην αίθουσα διδασκαλίας. Έτσι, υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις *declamationes*, ρητορικές, δηλαδή, αγορεύσεις και γυμνάσματα που απαγγέλλονταν σε κλειστούς χώρους για ψυχαγωγικούς σκοπούς και χωρίς να έχουν καμία απολύτως σχέση με οποιαδήποτε δικαστική διάσταση. Οι *declamationes* διακρίνονταν σε *controversiae* και *suasoriae*. Οι *controversiae* ήταν δικανικοί λόγοι, όπου παρουσιάζονταν δύο εντελώς αντίθετες θέσεις και αφορούσαν κάποια πλαστή δικαστική υπόθεση με περίπλοκα και παράδοξα συνήθως θέματα (π.χ. υποθέσεις για παιδιά που απήγαγαν ληστές και ο πατέρας τους δεν ήθελε να καταβάλει λύτρα ή για απαγωγές κοριτσιών). Οι *suasoriae* ήταν συμβουλευτικοί λόγοι που στόχο είχαν να επηρεάσουν διάσημα πρόσωπα της ιστορίας ή μυθολογίας σε κάποια δύσκολη στιγμή, όταν δηλαδή έπρεπε να αποφασίσουν τι πρέπει να κάνουν για κάποιο ζήτημα. Μέσω της διάχυσής της σε όλα σχεδόν τα είδη (πεζά και ποιητικά) η ρητορική αποκτά κεντρική θέση στη λογοτεχνία της εποχής.

Στην ιστοριογραφία ο Τίτος Λίβιος με το έργο του *Ab Urbe condita*, σε σχέση με τον Σαλλούστιο, απομακρύνεται αποφασιστικά από την επίδραση της Συγκλήτου, αν και όχι πάντοτε με τον ίδιο βαθμό επιτυχίας. Όμως, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η παραγωγή ειδικών επιστημονικών συγγραμμάτων, όπως το *De architectura* του Βιτρούβιου, όπου το έντονο ενδιαφέρον για ζητήματα εσωτερικών χώρων και διακόσμησης ασφαλώς απηχεί το πρόγραμμα οικοδομικής ανασυγκρότησης του Αυγούστου.

Τέλος, εκείνο που χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία συνολικά της εποχής του Αυγούστου είναι μια έντονη διάθεση πειραματισμού και ειδολογικής καινοτομίας όχι αποκλειστικά μέσω της δημιουργίας νέων λογοτεχνικών ειδών, αλλά κυρίως μέσα από τη γόνιμη διασταύρωση λογοτεχνικών ειδών που προϋπήρχαν. Το πιο χαρακτηριστικό, ενδεχομένως, προϊόν αυτού του φαινομένου, για το οποίο επικράτησε η γερμανική ορολογία *Kreuzung der Gattungen* είναι η ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία, η οποία συνδύασε στοιχεία της Νέας Κωμωδίας, του ελληνιστικού επιγράμματος και της λυρικής έκφρασης μετασχηματίζοντάς τα σε ένα νέο είδος σπάνιας εκφραστικής δύναμης και υποκειμενικότητας.²⁸

27 von Albrecht (1997) 738.

28 Περισσότερα για τη λογοτεχνική παραγωγή στην αυγούστεια Ρώμη βλ. von Albrecht (1997) 730-749, Kenney

1.2.1 Λογοτεχνικοί κύκλοι

Ο Αύγουστος συνειδητοποίησε από πολύ νωρίς τη σπουδαιότητα της λογοτεχνίας για τα πολιτικά του σχέδια. Αναγνωρίζοντας τη δυναμική και την ικανότητα του ποιητικού λόγου να προπαγανδίζει το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα ενίσχυσε τη σχέση οικονομικής και κοινωνικής εξάρτησης μεταξύ των ποιητών της εποχής και μελών της αριστοκρατίας, ή και άλλων ισχυρών προσωπικοτήτων, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις μιας –λιγότερο ή περισσότερο– εμφανούς «αυτοκρατορικής πατρωνίας». Ο ακριβής χαρακτήρας αυτών των «λογοτεχνικών κύκλων» και ο τρόπος λειτουργίας τους δυστυχώς παραμένει αδιευκρίνιστος: υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι μάλλον δεν επρόκειτο για κλειστές ομάδες απόλυτης εξάρτησης και άσκησης ασφυκτικής πίεσης από πλευράς του πάτρωνα.²⁹ Αλλωστε, αυτή ακριβώς η ανοχή αποτελούσε δημόσια εκδήλωση του πνεύματος ανεκτικότητας και ελευθερίας του νέου καθεστώτος. Τρεις είναι εκείνες οι μορφές που διακρίνονται για τον πρωταγωνιστικό τους ρόλο σε αυτό το παιχνίδι συναλλαγής λογοτεχνίας και πολιτικής: ο Γάιος Μαικήνας, ο Μάρκος Βαλέριος Μεσσάλλας Κορβίνος και ο Γάιος Ασίνιος Πολλίωνας. Εκτός, όμως, από τους επίσημους πάτρωνες, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους ποιητές έδειχνε προσωπικά και ο ίδιος ο Αύγουστος, ο οποίος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σουητώνιου, δεν παρέλειπε σε κάθε ευκαιρία που δινόταν να ενημερώνεται για τις λογοτεχνικές εξελίξεις του καιρού του.³⁰

Ο Γάιος Μαικήνας, από τους πρώτους υποστηρικτές του Οκταβιανού, υπήρξε κοντινός και έμπιστος φίλος του αυτοκράτορα. Μάλιστα είχε πολεμήσει μαζί του στη μάχη των Φιλίππων.³¹ Ο Μαικήνας καλούσε κοντά του, κατά προτίμηση, ήδη δοκιμασμένους ποιητές, όπως ο Βεργίλιος, ο Οράτιος και ο Προπέρτιος. Ο Βεργίλιος σ' αυτόν αφιερώνει τα *Γεωργικά* του, ενώ ο Προπέρτιος τον αναφέρει ως γενναιόδωρο πάτρωνα στο δεύτερο βιβλίο των ελεγείων του. Ο Βεργίλιος σύστησε στον Μαικήνα τον Οράτιο (*Sat.* 1. 6. 54), στον οποίο ο Μαικήνας πρόσφερε μια έπαυλη στη Σαβίνη. Το όνομά του έμεινε παροιμιώδες εξαιτίας της προστασίας που προσέφερε σε πολλούς ποιητές.

Ο Μεσσάλλας, ο κύκλος του οποίου είναι περισσότερο αποστασιοποιημένος από τον ηγεμόνα,³² δίνει ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική προέλευση.³³ Επιπλέον, ενισχύει τα νεαρά, άγνωστα ταλέντα. Εδώ, ανήκουν ποιητές, όπως ο Τίβουλλος και η Σουλπικία.

Τέλος, ο Ασίνιος Πολλίωνας, σημαντικός ιστορικός και κριτικός της εποχής, αν και αντιπολιτεύτηκε κάποιες φορές τον Αύγουστο, ίδρυσε την πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη της Ρώμης, ενώ προώθησε συστηματικά τις *recitationes*, τις δημόσιες δηλαδή αναγνώσεις παρουσία κοινού.

2 Ρωμαϊκή Ερωτική Ελεγεία: εκπρόσωποι

Με τον όρο *ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία* εννοούμε το ποιητικό είδος που καλλιεργήθηκε στη Ρώμη στο δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ. Πρόκειται για προσωπική, ερωτική ποίηση γραμμένη σε ελεγειακό δίστιχο. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για συλλογές, ολόκληρα βιβλία με ερωτικά ποιήματα γραμμένα σε ελεγειακό δίστιχο, κυρίως σε πρώτο πρόσωπο, όπου ο ποιητής εκφράζει τον έρωτά του για την αγαπημένη του.³⁴

Ο ρητοροδιδάσκαλος του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα Κοϊντίλιανός γράφοντας για την ελεγεία στο έργο του *Institutio Oratoria* (10.1.93) παραθέτει τον κανόνα των τεσσάρων ελεγειακών ποιητών ως εξής:

(2000), Conte (2001), Galinsky (2005) 281-358 (*Chapter 5: Augustan Literature*), Farrell (2007).

²⁹ Σχετικά με τον χαρακτήρα και τη λειτουργία της λογοτεχνικής πατρωνίας στην αυγουστέα Ρώμη βλ. White (1993), idem (2005), von Albrecht (2004) 732-4. Για την πατρωνία με ειδική αναφορά στη ρωμαϊκή ελεγεία βλ. Gold (2012).

³⁰ Σουητ. *Aug.* 89.3 *ingenia saeculi sui omnibus modis fovit. recitantis et benigne et patienter audiit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos* [=Με κάθε δυνατό τρόπο ευνοούσε τα έξοχα πνεύματα της εποχής του. Όταν του διάβαζαν, άκουγε πρόθυμα και υπομονετικά, όχι μόνο τα ποιήματα και την ιστορία που έγραφαν αλλά και τους ρητορικούς λόγους και διαλόγους]. Βλ. περισσότερα στον White (2005) 332-337.

³¹ *Oxford Classical Dictionary* s.v. *Maecenas* και von Albrecht (1997) 644.

³² von Albrecht (1997) 733.

³³ Για την ποίηση στον κύκλο του Μεσσάλλα βλ. Hanslik (1952), Davies (1973) 25-35, Valvo (1983) 1674 κ.εξ., Maltby (2002) 41-2.

³⁴ Για αναλυτικές παρουσιάσεις της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας βλ. Lyne (1980), von Albrecht (1997) 845-859, Luck (2000) 545-552, Conte (2001) 231-238, Miller (2003), Gibson (2007), Liveley-Salzman-Mitchell (2008), Miller (2010), Holzberg (2015) και ιδιαίτερα το *The Blackwell Companion to Roman Love Elegy* (2012) και το *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy* (2013).

Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut durior Gallus [= στην ελεγεία επίσης ανταγωνιζόμαστε τους Έλληνες. Από αυτούς τους ποιητές ο Τίβουλλος φτάνει σε μεγαλύτερο επίπεδο κομψότητας και λεπτότητας. Κάποιοι προτιμούν τον Προπέρτιο. Ο Οβίδιος είναι πιο παιχνιδιάρης και από τους δύο και ο Γάλλος είναι κάπως πιο τραχύς]. Τον ίδιο κανόνα των Ρωμαίων ελεγειακών επαναλαμβάνει και ο ίδιος ο Οβίδιος στην ποίηση της εξορίας (*Tr.* 4.10.51-54).³⁵ Το όνομα της Σουλπικίας, όπως είναι αναμενόμενο βέβαια, απουσιάζει και από τους δύο καταλόγους.

Ο βίος αυτού του λογοτεχνικού είδους είναι εξαιρετικά σύντομος. Από το πρώτο βιβλίο του Προπέρτιου, τη λεγόμενη *Μονόβιβλο*, που κυκλοφόρησε γύρω στα 30 π.Χ. μέχρι τη δεύτερη έκδοση των *Amores* του Οβιδίου γύρω στα 2 π.Χ. μεσολαμβάνουν μόλις 28 χρόνια. Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό ότι αμέσως με την εμφάνισή του το είδος παρουσιάζει ήδη εξελιγμένα και διαμορφωμένα τα βασικά χαρακτηριστικά και τα θέματά του.

2.1 Κορνήλιος Γάλλος³⁶

Ο Κορνήλιος Γάλλος γεννήθηκε την ίδια περίπου εποχή με τον Βεργίλιο. Επομένως, ηλικιακά ήταν σχεδόν μια γενιά μεγαλύτερος από τον Οβίδιο και γύρω στα δεκαπέντε χρόνια μεγαλύτερος από τον Προπέρτιο και τον Τίβουλλο. Ο Οκταβιανός εκτίμησε τις ικανότητές του και τον προώθησε σε υπεύθυνες θέσεις. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εκστρατεία εναντίον του Μάρκου Αντώνιου και αργότερα έγινε ο πρώτος έπαρχος της Αιγύπτου. Καταλήφθηκε, όμως, από υπεροψία και μέθη και, ύστερα από την καταστολή μιας ανταρσίας στο νομό των Θηβών, έδειξε ασέβεια προς το πρόσωπο του Αύγουστου διεκδικώντας όλη τη δόξα για τον εαυτό του. Εκείνος αναγκάστηκε, αν και τον συμπαθούσε, να αφήσει να φτάσει μέχρι τη Σύγκλητο μια κατηγορία εναντίον του, με συνέπεια να αποκλεισθεί ο Γάλλος από τη Ρώμη. Συνειδητοποιώντας το μέγεθος της συμφοράς του ο Γάλλος έθεσε τέλος στη ζωή του.

Συνέθεσε τέσσερα βιβλία ελεγειών (γύρω στο 40 π.Χ.) με τον τίτλο *Amores* για μια ηθοποιό (*mima*) με το ψευδώνυμο Λυκωρίδα. Το πραγματικό της όνομα ήταν Βολουμνία, ενώ το καλλιτεχνικό της όνομα Κυθηρίδα και ήταν γνωστή για την ερωτική της σχέση και με τον Μάρκο Αντώνιο. Ο Έλληνας γραμματικός και ποιητής Παρθένιος είχε χαρίσει στον Γάλλο μια συλλογή ερωτικών ιστοριών με τον τίτλο *Ερωτικά παθήματα* για να τη χρησιμοποιήσει στα ποιήματά του. Από την ποίηση του Γάλλου διαθέτουμε ελάχιστα σπαράγματα, που δεν επιτρέπουν την αποτίμησή της [ένας στίχος μέχρι το 1978 και δέκα ακόμη που βρέθηκαν σ' έναν πάπυρο στην περιοχή του Qasr Ibrīm στην Αίγυπτο]. Ο Βιργίλιος στη 10^η *Εκλογή* του (και στην 6^η) παρουσιάζει τον Γάλλο να μιλάει για τον άτυχο έρωτά του. Πάντως, ο Κοϊντίλιανός θεωρούσε τον Κορνήλιο Γάλλο «κάπως τραχύτερο» (*durior*) από τους άλλους ελεγειακούς. Πιθανολογείται ότι η διαμόρφωση των κυριότερων μοτίβων της ερωτικής ελεγείας (όπως το *servitium amoris*, το *obsequium amoris*) οφείλεται σε αυτόν. Τέλος, από έμμεσες ενδείξεις εικάζεται ότι ο Κορνήλιος Γάλλος ασχολήθηκε και με την αιτιολογική ποίηση (ενδεχομένως σε εξάμετρο).³⁷

³⁵ Οβ. *Tr.* 4.10.51-54: *Vergilium vidi tantum, nec avara Tibullo / tempus amicitiae fata dedere meae. / successor fuit hic tibi, Galle, Propertius illi; / quartus ab his serie temporis ipse fui.* [= Τον Βεργίλιο μόνο τον είδα. Η άπληστη μοίρα / μου στέρησε χρόνια φιλίας με τον Τίβουλλο. Αυτός διαδέχτηκε εμένα, Γάλλε, και εκείνον διαδέχτηκε ο Προπέρτιος. / Τέταρτος στη σειρά διαδοχής ήμουν εγώ].

³⁶ Αναλυτικότερα για τη ζωή, το έργο και τη λογοτεχνική προσφορά του Κορνήλιου Γάλλου βλ. von Albrecht (1997) 848-850, Luck (2000) 552, Gibson (2012), Raymond (2013). Πρβ. επίσης την on-line βιβλιογραφία: https://livingpoets.dur.ac.uk/w/Draft:Cornelius_Gallus:_A_Guide_to_Selected_Sources [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], καθώς και τη σχετική με τον Κορνήλιο Γάλλο βιβλιογραφία, όπως αυτή σημειώνεται στο έργο του Niklas Holzberg, *Römische Liebeselegie: eine Bibliographie*, Μόναχο 2004, το οποίο βρίσκεται αναρτημένο στην παρακάτω διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographien.html> [τελευταία επίσκεψη: 12/12/2015].

³⁷ Βλ. σχετικά Gibson (2012) 176-182.

2.2 Άλβιος Τίβουλλος³⁸

Το ακριβές έτος γέννησης του Τίβουλλου είναι άγνωστο, ωστόσο θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ 54 και 50 π.Χ. Προερχόταν από την τάξη των ιππέων και είχε αρκετή περιουσία, παρά τις περιπτώσεις δηλώσεις του, οι οποίες θα πρέπει να αποδοθούν σε λογοτεχνική σύμβαση. Πιθανόν να υπέστη κι αυτός, όπως ο Βεργίλιος, ο Προπέρτιος και ο Οράτιος, τις συνέπειες της δήμευσης των περιουσιών για τη διανομή τους στους βετεράνους του Οκταβιανού. Συνόδευσε τον Μεσσάλλα στις εκστρατείες του στη Γαλατία, καθώς και στην Ανατολή (μεταξύ 31 και 27), αλλά κατά το ταξίδι του στην Ανατολή αρρώστησε και παρέμεινε στην Κέρκυρα, για να αναρρώσει (Τιβ. 1.3). Πέθανε σχετικά νέος, το 19 π.Χ. (πρβ. τη θρηνητική ελεγεία για τον θάνατό του από τον Οβίδιο, *Am.* 3.9).

Έγραψε δύο βιβλία ελεγείων, το πρώτο με δέκα (γύρω στο 27 π.Χ.) και το δεύτερο με έξι ποιήματα (γύρω στο 19 π.Χ.). Στο πρώτο αγαπημένη του είναι η Δηλία και ένα αγόρι, ο Μάραθος. Ο Τίβουλλος είναι ο μόνος ελεγεϊακός που γράφει για ομοφυλοφιλικό έρωτα και ο μόνος που έχει δύο ερωμένες. Στο δεύτερο βιβλίο, του οποίου ο τόνος είναι σκληρότερος και εντονότερος, η αγαπημένη του είναι η Νέμεσις.

Ο Τίβουλλος *more hellenistico* επιδιώκει την πολυθεματική σύνθεση, σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τον Οβίδιο, ο οποίος αναπτύσσει μεγεθυντικά ένα μεμονωμένο θέμα. Η δομή των ελεγείων του είναι εξαιρετικά επιμελημένη. Παρ' όλα αυτά, οι ελεγείες του δίνουν συχνά την εντύπωση ενός –θα λέγαμε με σύγχρονη ορολογία– συνειρμικού «εσωτερικού μονολόγου». Τα θέματα μεταξύ τους είναι χαλαρά συνδεδεμένα και ο ποιητής περνάει εύκολα και αβίαστα από ιδέα σε ιδέα σε μια συνειρμική, σχεδόν ονειρική, αλληλουχία. Αυτοί οι ελεύθεροι συνειρμοί οδηγούν συχνά σε ξαφνικές μεταβάσεις και απότομες αλλαγές σκηνικών που προσδίδουν ποικιλία και δραματικότητα διατηρώντας τον αναγνώστη σε διαρκή εγρήγορση.

Αγαπημένα του θέματα είναι ο ρομαντικός έρωτας, η ζωή στην ύπαιθρο, το μίσος για πόλεμο, η αγάπη για την ειρήνη, η νοσταλγία για μια μακρινή Χρυσή εποχή, η θρησκευτική ευλάβεια και ο σεβασμός στις παραδοσιακές ρωμαϊκές λατρείες. Με δυο λόγια ιδανικό του είναι μια ζωή ειρηνική αφιερωμένη στον έρωτα. Νοσταλγεί το ρωμαϊκό παρελθόν και την απλή ζωή, αγαπάει την απαλλαγμένη από πολυπραγμοσύνη αγροτική ζωή της υπαίθρου. Η θεματολογία αυτή εξηγείται εύκολα, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι ο Τίβουλλος και ο Γάλλος είναι οι μόνοι από τους ελεγεϊακούς, οι οποίοι υπηρέτησαν στον στρατό και γνώρισαν τη φρίκη των πολέμων. Ο Τίβουλλος γενικά αποφεύγει τις έντονες συναισθηματικές εξάρσεις, ενώ αποδεικνύεται μάλλον απρόθυμος να τροποποιήσει θεματικά τους κοινούς τόπους της ερωτικής ποίησης.

Δεν αναφέρει άλλους ποιητές στο έργο του, ωστόσο έχει επηρεαστεί προφανώς από τους Αλεξανδρινούς. Είναι εντυπωσιακό ότι από το έργο του Τίβουλλου απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στον Αύγουστο, αλλά αυτό δεν θα πρέπει να ερμηνευθεί απαραίτητα ως εχθρική στάση. Τέλος, να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους ελεγεϊακούς, η χρήση του μύθου στον Τίβουλλο είναι εξαιρετικά περιορισμένη.

Όσον αφορά τη γλώσσα και το ύφος του, όπως σωστά παρατηρεί ο Κοϊντιλιανός, διακρίνονται για την κομψότητα και την απλότητά τους (*tersus atque elegans maxime ... auctor Tibullus*). Είναι άψογος χειριστής του μέτρου και δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στο δισύλλαβο κλείσιμο του πενταμέτρου.

2.3 Σουλπικία³⁹

Μαζί με τα δύο βιβλία των ελεγείων του Τίβουλλου τα χειρόγραφα παραδίδουν και ένα τρίτο βιβλίο αποτελούμενο από είκοσι ποιήματα, τα οποία προέρχονται από ποιητές του κύκλου του Μεσσάλλα. Πιο συγκεκριμένα, τα ποιήματα 3.1-6 γράφονται από κάποιον Λύγδαμο (3.2.29), ο οποίος περιγράφει τη σχέση του με την αγαπη-

38 Αναλυτικότερα για τη ζωή, το έργο και τη λογοτεχνική προσφορά του Τίβουλλου βλ. von Albrecht (1997) 859-870, Luck (2000) 552-555, Miller (2012), Lee-Stecum (2013). Πρβ. επίσης την on-line βιβλιογραφία: <https://sites.google.com/site/hellenisticbibliography/latin-authors/tibullus> [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], καθώς και τη σχετική με τον Τίβουλλο βιβλιογραφία, όπως αυτή σημειώνεται στο έργο του Niklas Holzberg, *Römische Liebeselegie: eine Bibliographie*, Μόναχο 2004, το οποίο βρίσκεται αναρτημένο στην παρακάτω διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographien.html> [τελευταία επίσκεψη: 12/12/2015].

39 Αναλυτικότερα για τη ζωή, το έργο και τη λογοτεχνική προσφορά της Σουλπικίας βλ. von Albrecht (1997) 872-875, Skoie (2012) και (2013). Πρβ. επίσης τις on-line βιβλιογραφίες: <http://www.stoa.org/dio-bin/diobib?sulpicia> [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], <https://whyissulpiciaawoman.wordpress.com/bibliography-for-sulpicia/> [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], καθώς και τη σχετική με τη Σουλπικία βιβλιογραφία, όπως αυτή σημειώνεται στο έργο του Niklas Holzberg, *Römische Liebeselegie: eine Bibliographie*, Μόναχο 2004, το οποίο βρίσκεται αναρτημένο στην παρακάτω διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographien.html> [τελευταία επίσκεψη: 12/12/2015].

μένη του, Νεαίρα.⁴⁰ Ακολουθεί ένας πανηγυρικός για τον στρατηγό και πάτρωνα Μάρκο Βαλέριο Μεσσάλλα Κορβίνο (3.7) γραμμένος σε δακτυλικό εξάμετρο. Τα ποιήματα 3.8-12, ο επονομαζόμενος «Στέφανος της Σουλπικίας», περιγράφουν τη σχέση της Σουλπικίας με τον αγαπημένο της, Κήρινθο. Σε αυτήν την ομάδα, όπου έχουμε αλλαγή ομιλητή, τα ποιήματα έχουν έκταση κατά μέσο όρο είκοσι στίχους. Τα ποιήματα 3.13-18 αποτελούν τις μικρές ερωτικές ελεγείες της Σουλπικίας για τον Κήρινθο. Οι ελεγείες της Σουλπικίας διακρίνονται για τη συντομία, τη θεματική τους ενότητα και την ευαίσθητη προσέγγιση του γυναικείου ψυχικού κόσμου. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με δυο ποιήματα σχετικά με τις διαδόσεις (3.20) και την ερωτική απιστία της αγαπημένης του Τίβουλλου (3.19). Κάποιοι εκδότες προχωρούν σε περαιτέρω χωρισμό του βιβλίου σε δύο βιβλία, εκ των οποίων το ένα (δηλαδή το τρίτο) βιβλίο περιλαμβάνει τις ελεγείες 3.1-6, ενώ το άλλο (δηλαδή το τέταρτο) περιλαμβάνει τις ελεγείες 3.7-20.

Η ταυτότητα του ποιητή ή των ποιητών του τρίτου βιβλίου του *Corpus Tibullianum* εξακολουθεί να αποτελεί ένα ανοιχτό θέμα. Μεταξύ των υποψήφιων ποιητών έχουν προταθεί ο Οβίδιος (στο ποιητικό του ξεκίνημα), ο μεγαλύτερος γιος του Μεσσάλλα, ο μικρότερος αδερφός της Σουλπικίας, ακόμα και ο ίδιος ο Τίβουλλος. Όσον αφορά τη Σουλπικία ενστάσεις έχουν διατυπωθεί όχι μόνο για την ακριβή της ταυτότητα, αλλά και για την ύπαρξή της.⁴¹ Εξίσου ανοιχτό και άρρηκτα συνδεδεμένο με τα παραπάνω είναι και το ζήτημα της χρονολόγησης των ποιημάτων. Οι προτάσεις που έχουν γίνει καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο που εκτείνεται από την εποχή του λογοτεχνικού κύκλου του Μεσσάλλα μέχρι και τη μετα-οβιδιανή ή ακόμα και τη φλαβιανή εποχή.⁴² Είναι πολύ πιθανό, αν και δεν μπορεί να αποδειχθεί αυτό με βεβαιότητα, ότι στο βιβλίο αυτό συγκεντρώθηκε το έργο (ή τμήμα του έργου) τεσσάρων ποιητών και μιας ποιήτριας. Η Σουλπικία φαίνεται ότι γράφει στο πλαίσιο του ποιητικού κύκλου του Μεσσάλλα, ενώ οι υπόλοιποι ποιητές μάλλον έπονται χρονολογικά του Οβιδίου ή μπορεί να ανήκουν, ενδεχομένως, ακόμα και στη φλαβιανή περίοδο.⁴³

2.4 Σέξτος Προπέρτιος⁴⁴

Ο Σέξτος Προπέρτιος καταγόταν από οικογένεια υπέων. Γεννήθηκε στο *Assisium* της Ουμβρικής (κεντρική Ιταλία, κοντά στη σημερινή Περούτζια) στα μέσα 1ου αι π.Χ. και πέθανε το πιθανότερο γύρω στα χρόνια γέννησης του Χριστού (ή κάποια στιγμή μετά το 16 π.Χ.). Αν και ορφανός από πατέρα σε μικρή ηλικία, στάλθηκε στη Ρώμη για να γίνει δικηγόρος, αλλά αφοσιώθηκε στην ποίηση. Υπέστη δήμευση της περιουσίας του ως αποτέλεσμα των αγροτο-οικονομικών μεταρρυθμίσεων του Οκταβιανού μετά τους εμφυλίους πολέμους.

Συνέθεσε τέσσερα βιβλία ελεγείων και η αγαπημένη του φέρει το λογοτεχνικό όνομα Κυνθία (*Cynthia*). Το πραγματικό της όνομα ενδέχεται να ήταν Οστία (*Hostia*). Ο Προπέρτιος είναι ένας *doctus poeta*, ένας λόγιος δηλαδή ποιητής, ο οποίος ακολούθησε τα χνάρια της καλλιμαχικής αισθητικής και πολυμαθείας. Η «αλεξανδρινών προδιαγραφών» ποίησή του χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία του μύθου, πρωταρχικός σκοπός του οποίου είναι να καταστήσει σαφές σε ποια θέση κατατάσσει ο ποιητής την αγαπημένη του και τον έρωτά του. Η προτίμηση του ποιητή για τις πιο σκοτεινές και λιγότερο γνωστές μυθολογικές παραλλαγές εντυπωσιάζει. Η γλώσσα του Προπέρτιου είναι γεμάτη αντιθέσεις, όπως και η αλληλουχία των σκέψεων και η δομή των ποιημάτων του. Οι ελεγείες του, που είναι κατά κανόνα συντομότερες από εκείνες του Τίβουλλου, εμφανίζουν αναπάντεχες ανατροπές και απότομες συναισθηματικές μεταπτώσεις και χαρακτηρίζονται από έντονη δραματικότητα.

Στον Προπέρτιο όλα τα μοτίβα της ερωτικής ελεγείας εμφανίζονται σε πλήρη ανάπτυξη. Σε αντίθεση με τον Τίβουλλο, δεν τον συγκινεί ούτε η φύση ούτε ο ομοφυλοφιλικός έρωτας. Για τον Προπέρτιο ευγένεια καταγωγής, δύναμη, και πλούτος υποχωρούν και υποτάσσονται στον έρωτα. Ωστόσο, απέχει πολύ από το να

40 Για τον Λύγδαμο βλ. Lee (1958-9), Parca (1986), von Albrecht (1997) 870-871.

41 Σχετικά με την ταυτότητα της Σουλπικίας βλ. Κεφ. 12 στις *Σημειώσεις*.

42 Για μια συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων προτάσεων βλ. Skoie (2012) 87-89.

43 Έτσι οι Tränkle (1990) και Maltby (2010).

44 Αναλυτικότερα για τη ζωή, το έργο και τη λογοτεχνική προσφορά του Προπέρτιου βλ. von Albrecht (1997) 877-897, Luck (2000) 555-558, Johnson (2012), Keith (2013). Πρβ. επίσης την on-line βιβλιογραφία:

<https://sites.google.com/site/hellenisticbibliography/latin-authors/propertius> [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], καθώς και τη σχετική με τον Προπέρτιο βιβλιογραφία, όπως αυτή σημειώνεται στο έργο του Niklas Holzberg, *Römische Liebeslegie: eine Bibliographie*, Μόναχο 2004, το οποίο βρίσκεται αναρτημένο στην παρακάτω διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographien.html> [τελευταία επίσκεψη: 12/12/2015].

θεωρηθεί φιλοσοφικός ποιητής.⁴⁵

Πολύ συχνά και με ποικιλία τρόπων ο ποιητής στο έργο του σχολιάζει τη διαδικασία της ποιητικής γραφής. Μαζί με τον Οράτιο έχει στοχαστεί την ποιητική του τέχνη περισσότερο από πολλούς άλλους ποιητές της αυγούστειας εποχής. Έχει πλήρη συναίσθηση της σπουδαιότητας της ποίησής του. Έτσι, στο πρώτο βιβλίο η ποίηση τίθεται στην υπηρεσία του έρωτα ως τρόπου ζωής. Στο δεύτερο και τρίτο αναπτύσσει περισσότερο τη σπουδαιότητα της ποίησής του, ενώ στο τέταρτο η ελεγεία εξυπηρετεί μια καλλιμαχικού τύπου αιτιολογική επεξεργασία γνήσια ρωμαϊκού υλικού.

2.5 Πόπλιος Οβίδιος Νάσων⁴⁶

Ο Οβίδιος γεννήθηκε στις 20 Μαρτίου του 43 π.Χ. στην πόλη *Sulmo* (σημερινή Σουλμόνα) της κεντρικής Ιταλίας. Καταγόταν από επιφανή οικογένεια ιππέων, η οποία τον έστειλε στη Ρώμη, για να λάβει την απαιτούμενη μόρφωση για μια λαμπρή σταδιοδρομία. Σπούδασε ρητορική κοντά στους σπουδαιότερους ρητοροδιδάσκαλους της εποχής. Τελικά, όμως αφιερώθηκε στην ποίηση. Βέβαια η συχνότατη χρήση αποφθεγμάτων και η εκτίμησή του για *controversiae* και *suasoriae* είναι εμφανής στο ποιητικό του έργο.

Η επιτυχία και φήμη του ποιητή γρήγορα εξαπλώθηκε στους λογοτεχνικούς κύκλους της Ρώμης. Είχε στενές σχέσεις με τον λογοτεχνικό κύκλο του Μεσσάλλα, ενώ, όπως ο ίδιος αναφέρει, συναναστράφηκε σημαντικούς ποιητές της εποχής, όπως τον Οράτιο, τον Προπέρτιο και τον Μάκερ.⁴⁷ Με μεγάλη του λύπη σημειώνει πως δεν πρόλαβε να γνωρίσει τον μεγάλο Βεργίλιο και τον Τίβουλλο, ο οποίος πέθανε το 19 π.Χ.⁴⁸

Όμως, ενώ ο ποιητής βρίσκεται στο απόγειο της δόξας του, ο Αύγουστος το 8 μ.Χ. τον εξορίζει στους μακρινούς και παγωμένους Τόμους της Μαύρης Θάλασσας (σημερινή Κωσταντζά της Ρουμανίας).⁴⁹ Η πραγματική αιτία της εξορίας του Οβιδίου εξακολουθεί να παραμένει αδιευκρίνιστη, ενώ πολυάριθμες και συχνά ευφάνταστες πιθανές εξηγήσεις έχουν διατυπωθεί ήδη από την αρχαιότητα. Ο ίδιος ο ποιητής επανέρχεται συχνά στην ποίηση της εξορίας στο θέμα της εξορίας του. Στα *Tristia* 2.207 γράφει ότι δύο είναι οι αιτίες που οδήγησαν στην εξορία του (*perdiderint cum me duo crimina, carmen et error*): ένα ποίημα (*carmen*) και ένα σφάλμα (*error*). Πίσω από το ποίημα (*carmen*) κρύβεται η *Ars amatoria*, η οποία στο πλαίσιο του ηθικοπλαστικού προγράμματος του Αυγούστου ηχούσε μάλλον παράταιρα. Όσον αφορά το σφάλμα (*error*) ο ποιητής κρατά το στόμα του ερμητικά κλειστό. Οι προσπάθειες του ίδιου του ποιητή αλλά και των φίλων του πίσω στη Ρώμη να πετύχουν την ανάκλησή του δυστυχώς έπεσαν στο κενό. Τελικά, ο Οβίδιος πέθανε στους Τόμους γύρω στο 17 μ.Χ.

Από τις παραπάνω χρονολογίες εύκολα προκύπτει ότι ο Οβίδιος είναι ένας ποιητής ανάμεσα σε δύο εποχές. Η ζωή και το έργο του καλύπτουν τη μετάβαση από το τέλος της αυγούστειας στις αρχές της αυτοκρατορικής εποχής. Σε σχέση με τους άλλους αυγούστειους ποιητές (όπως Βεργίλιος, Οράτιος, Προπέρτιος, Τίβουλλος) ο Οβίδιος δεν γνώρισε τη φρίκη των εμφυλίων πολέμων, αλλά έζησε ως ενήλικας εξολοκλήρου στα χρόνια διακυβέρνησης του Αυγούστου. Γι' αυτόν η *rex Augusta* είναι μια αυτονόητη πραγματικότητα και όχι ένα δώρο μετά από δεκαετίες αναταραχών· κι αυτό είναι κάτι που αντικατοπτρίζεται ξεκάθαρα στο έργο του.

Ο Οβίδιος υπήρξε πολυγραφότατος.⁵⁰ Με εξαίρεση τις επικές Μεταμορφώσεις, όλα τα έργα του είναι

45 Luck (2000) 557.

46 Αναλυτικότερα για τη ζωή, το ελεγειακό έργο και τη λογοτεχνική προσφορά του Οβιδίου βλ. von Albrecht (1997) 897-903, Luck (2000) 558-560, Sharrock (2002) και (2010), Harrison (2010), Thorsen (2013). Πρβ. επίσης την on-line βιβλιογραφία: <https://sites.google.com/site/hellenisticbibliography/latin-authors/ovid> [τελευταία επίσκεψη: 15/12/2015], καθώς και τη σχετική με τον Οβίδιο βιβλιογραφία, όπως αυτή σημειώνεται στο έργο του Niklas Holzberg, *Römische Liebeslegie: eine Bibliographie*, Μόναχο 2004, το οποίο βρίσκεται αναρτημένο στην παρακάτω διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.niklasholzberg.com/Homepage/Bibliographien.html> [τελευταία επίσκεψη: 12/12/2015].

47 Οβ. *Pont.* 4.10.41-54.

48 Οβ. *Pont.* 4.10.51-52 *Vergilium vidi tantum: nec avara Tibullo / tempus amicitiae fata dedere meae* [=τον Βεργίλιο μόνο τον είδα και η αδηφάγα μοίρα δεν έδωσε στον Τίβουλλο / χρόνο πολύ για τη φιλία μας].

49 Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η εξορία του Οβιδίου δεν ήταν *exsilium* αλλά *relegatio*, δεν συνοδεύτηκε, δηλαδή, ούτε από στέρηση της ιδιότητας ως πολίτη και των δικαιωμάτων του ούτε από δήμευση της περιουσίας του. Σχετικά με τη διαφορά μεταξύ *exsilium* και *relegatio* με ειδική αναφορά στην περίπτωση του Οβιδίου βλ. McGowan (2009) 51-55.

50 Η οβιδιανή εργογραφία έχει ως εξής: *Amores* (Ερωτες), *Heroides* (Ηρωίδες), *Ars amatoria* (Ερωτική Τέχνη),

γραμμένα σε ελεγειακό δίστιχο, γεγονός που προδίδει τη θεμελιωδώς ελεγειακή του ιδιοσυγκρασία. Το κατεξοχήν ελεγειακό του έργο, με το οποίο ξεκίνησε την ποιητική σταδιοδρομία του, είναι οι *Amores*. Πρόκειται για μια συλλογή ερωτικών ελεγείων, όπου ο ποιητής σε πρώτο πρόσωπο εκφράζει τα ερωτικά του συναισθήματα προς την αγαπημένη του, η οποία έχει το λογοτεχνικό ψευδώνυμο Κορίννα (*Corinna*). Στη μορφή που σώζεται σήμερα η συλλογή αποτελείται από τρία βιβλία. Γνωρίζουμε ότι αυτή είναι η δεύτερη έκδοση, ενώ η πρώτη περιλάμβανε πέντε βιβλία. Η πληροφορία προέρχεται από το επίγραμμα που έγραψε ο ίδιος ο ποιητής ως πρόλογο στη δεύτερη έκδοση του έργου του.⁵¹

Ο Οβίδιος χρονολογικά είναι ο τελευταίος στη σειρά των ελεγειακών ποιητών της αυγούστειας περιόδου. Ο Προπέρτιος, ο Τίβουλλος και ο πρόδρομός τους Κορνήλιος Γάλλος είχαν ήδη θέσει τα βασικά μοτίβα και τις συμβάσεις του είδους, αφήνοντας ελάχιστο χώρο για καινοτομία και πρωτοτυπία. Ο ποιητής έχοντας επίγνωση της επιγονικότητάς του καταφέρνει με το ανεξάντλητο ταλέντο του και την ανάλαφρη διάθεσή του να υπερβεί τις συμβάσεις της ερωτικής ελεγείας και να τη φτάσει στην τέλειά της ανάπτυξη. Οι *Amores* του σηματοδοτούν το τέλος του είδους στη Ρώμη.

Η παρωδία και το χιούμορ κυριαρχούν στο έργο του και το κάνουν να ξεχωρίζει από εκείνο του Τίβουλλου και του Προπέρτιου. Ο Οβίδιος φτάνει την ερωτική ελεγεία σε οριακό σημείο χωρίς δυνατότητα περαιτέρω εξέλιξης. Αυτό που για τον Προπέρτιο ήταν ζήτημα ζωής και θανάτου, για τον Οβίδιο δεν είναι παρά μια αφορμή για να ξεδιπλώσει την ειρωνεία του νεωτερικού του παιχνιδιού. Ο έρωτας δεν είναι τόσο ένα έντονο βίωμα όσο υλικό για λογοτεχνική επεξεργασία με κύρια χαρακτηριστικά τον σαρκασμό και την αυτοειρωνική αποστασιοποίηση. Ο Οβίδιος επιζητεί κατά κανόνα την πάση θυσία διασκέδαση του αναγνώστη. Ο ίδιος μπορεί να μην επεκτείνει το θεματικό πεδίο της ελεγείας, όπως ενδεχομένως να περίμενε κανείς, ωστόσο αποκαλύπτει την ποιητική μαεστρία του στην αναζήτηση τρόπων ειρωνικής επεξεργασίας και εντέλει ανατροπής της σοβαροφάνειας και του κύρους που εξ ορισμού ενέχει η λογοτεχνική παράδοση.

3 Γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας

Κάποια βασικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας μπορούν να συγκεφαλαιωθούν ως εξής:

- Γράφονται ολόκληρα βιβλία από ελεγείες, τα οποία μερικές φορές φέρουν το όνομα μιας γυναίκας, κατά τα ελληνικά πρότυπα. Στα βιβλία οι ελεγείες δεν είναι τοποθετημένες τυχαία. Αντίθετα, η διάταξή τους σε καλά οργανωμένα και, όχι σπάνια, πολύπλοκα σχήματα εντός των βιβλίων εξυπηρετούν συγκεκριμένες δομικές και ρητορικές ανάγκες ενός καλά σχεδιασμένου προγράμματος από πλευράς των ποιητών.⁵²
- Οι ελεγειακοί ποιητές δεν ισχυρίζονται ότι γράφουν ένα από τα ανώτερα είδη λογοτεχνίας. Με εξαίρεση τον Τίβουλλο, όλοι τους χαρακτηρίζουν τα ποιήματά τους ως *nugae* ή *lusus*. Παρ' όλα αυτά, είναι υπερήφανοι για το έργο τους, το οποίο θα τους εξασφαλίσει αθανασία.
- Οι ελεγειακοί ανήκαν σε αρκετά ευκατάστατες οικογένειες (ή έστω οικογένειες που αντιμετώπισαν σχετικά πρόσφατα οικονομικές δυσκολίες). Και οι τρεις ανήκαν στην τάξη των υπέων. Όλοι τους έλαβαν αξιόλογη μόρφωση και όλοι τους συνέθεσαν τα έργα τους στον λογοτεχνικό κύκλο κάποιου ισχυρού προστάτη. Είναι η ειδολογική σύμβαση που θέλει τον ελεγειακό εραστή-ποιητή κατά κανόνα φτωχό.
- Η ερωτική ελεγεία εξυπηρετεί χρηστικούς και πρακτικούς σκοπούς. Είναι το μέσο για την κατάκτηση της γυναίκας (μοτίβο της χρησιμότητας). Κάποιες ελεγείες γράφονται, για να ευχαριστήσουν την αγαπημένη και άλλες με την υπόσχεση να της εξασφαλίσουν την αθανασία. Έτσι, η ελεγεία δεν αντιτίθεται απλά στο έπος, αλλά το ξεπερνάει.
- Το καθεστώς των γυναικών της ερωτικής ελεγείας είναι εν πολλοίς αδιευκρίνιστο. Τα χαρακτηρι-

Remedia amoris (Αντιφάρμακα του Έρωτα), *Medicamina faciei femineae* (Καλλυντικά για το γυναικείο πρόσωπο), *Metamorphoses*, *Fasti* (Ημερολόγιο), *Tristia* (Θλιμμένα ποιήματα), *Epistulae ex Ponto* (Επιστολές από τον Πόντο), *Ibis* (Ιβίς). Ψευδο-οβιδιανά έργα: *Halieuticon* (Αλιευτικό), *Consolatio ad Liviam* (Παρηγορητικός λόγος για τη Λίβια), *Nux* (Καρυδιά).

⁵¹ *Qui modo Nasonis fueramus quinque libelli, / tres sumus: hoc illi praetulit auctor opus. / ut iam nulla tibi nos sit legisse voluptas, / at levior demptis poena duobus erit.* [= Εμείς, που πριν από λίγο ήμαστε τα πέντε βιβλιαράκια του Νάσωνα, / είμαστε τρία. Αυτό το έργο προτίμησε ο συγγραφέας από εκείνο. / Αν πια δεν υπάρχει καμιά ευχαρίστηση για σένα να μας διαβάξεις, / ωστόσο, η ζημιά θα'ναι πιο ελαφριά με την αφαίρεση των δύο.].

⁵² Αναλυτικά για το θέμα αυτό βλ. Heyworth (2012) 219-233.

στικά τους ποικίλλουν, ακόμα και όταν πρόκειται το ίδιο πρόσωπο. Η συμπεριφορά τους, όπως περιγράφεται, ταιριάζει σε παντρεμένη γυναίκα με κάποια ανεξαρτησία, σε εταίρα κάποιας εκλέπτυνσης και κάποιου μορφωτικού επιπέδου, ακόμα και σε ανύπαντρη ή χωρισμένη που έχει σταθερούς δεσμούς που κρατάνε για μήνες ή και χρόνια. Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στην πλασματική, χάρτινη ταυτότητά τους.⁵³

- Ο ομοφυλοφιλικός έρωτας, αν και όχι παντελώς απών, δεν παίζει τον ρόλο που έπαιζε στην ελληνιστική ποίηση. Όλα τα ερωτικά ποιήματα του Καλλίμαχου απευθύνονται σε αγόρια. Στον Τίβουλλο υπάρχουν οι ελεγείες για τον Μάραθο (1.8, 1.9), καθώς και η 1.4, στην οποία ο θεός Πρίαπος δίνει συμβουλές στον ποιητή, για να επιτύχει στον έρωτα των αγοριών. Στον Προπέρτιο και τον Οβίδιο ο ομοφυλοφιλικός έρωτας σε ανάπτυξη απουσιάζει εντελώς.
- Παρατηρείται μια συστηματική αποξένωση των ποιητών από τη σύγχρονη πολιτική. Η στάση των τριών ελεγειακών ποιητών απέναντι στην πολιτική ποικίλλει. Από τον Τίβουλλο απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στον Αύγουστο. Ο ίδιος ήταν προσκολλημένος στον κύκλο του Βαλέριου Μεσσάλλα, γνωστού για τις δημοκρατικές του αντιλήψεις, ο οποίος μάλιστα, πριν συμφιλιωθεί τελικά με τον Αύγουστο, είχε πολεμήσει εναντίον του στη μάχη των Φιλίππων (42 π.Χ.). Ο Προπέρτιος και ο Οβίδιος ενίοτε κολακεύουν τον Αύγουστο. Η οικογένεια του Προπέρτιου είχε βρεθεί στην αντίπαλη μεριά στις εμφύλιες διαμάχες (πρβ. 1.21, 4.1), ωστόσο ο ίδιος προσχωρεί στον κύκλο του Μαικήνα. Αρνείται πάντως σταθερά να συγγράψει ένα έπος για τα κατορθώματα του Αυγούστου. Πάντως, στο τέταρτο βιβλίο των ελεγειών του τελικά στρέφεται προς το ένδοξο ρωμαϊκό παρελθόν. Ο Οβίδιος γενικά εκφράζει την πίστη του προς τον Αυτοκράτορα, με κάποιες ενδιαφέρουσες αποκλίσεις [π.χ. κριτικάρει τη θεοποίηση του Καίσαρα (*Am.* 3.8.51) και περηφανεύεται που η πατρίδα του αντιτάχθηκε στη Ρώμη κατά τον συμμαχικό πόλεμο (*Am.* 3.15.8-10)].
- Οι ελεγειακοί παραιτούνται επιδεικτικά από τις κοινωνικές συμβάσεις και τους προδιαγεγραμμένους έμφυλους ρόλους. Ιδανικό τους είναι ένας βίος ερωτικός. Γενικά, τους ελεγειακούς ποιητές τους χαρακτηρίζει μια αδιαφορία ή καλύτερα απροθυμία για τα σύγχρονα γεγονότα (όπως π.χ. η συμμετοχή σε θρίαμβο, η συγγραφή έπους κατά παραγγελία). Ο ελεγειακός κόσμος αντιτίθεται προκλητικά στις παραδοσιακές ρωμαϊκές αξίες. Ωστόσο, δημιουργείται κοινό σημείο επαφής με την αυγούστεια ειρήνη. Ο ποιητής και η αγαπημένη του συμμετέχουν με τον δικό τους τρόπο στις νίκες των ισχυρών, καθώς τις εκλαμβάνουν ως αφορμές για γλέντι και πανηγύρι. Από την άλλη, όσον αφορά τις γυναίκες, υπάρχει έκδηλος συντηρητισμός, ιδιαίτερα με αναφορά στον γυναικείο καλλωπισμό, την υπερβολική φροντίδα των γυναικών για μαλλιά (βαφές, χτενίσματα, περούκες), ρούχα και αξεσουάρ πολυτελείας.
- Δύο θεμελιακά μοτίβα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας είναι: α) η υποδούλωση στην αγαπημένη (*servitium amoris*) και β) η ολοκληρωτική υποταγή του εραστή σε αυτήν (*obsequium amoris*). Στην ελληνική ποίηση η γυναίκα συχνά εμφανίζεται ως σκλάβο του άντρα, στη ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία οι ρόλοι αλλάζουν. Η γυναίκα τώρα είναι *domina* (δηλαδή κυρά, αφέντρα) και στους άνδρες επιβάλλονται συμπεριφορές που αρμόζουν σε δούλους (όπως π.χ. αλυσίδες (έρωτα), βασανιστήρια της αγαπημένης). Επιπλέον, ο άνδρας ποιητής γίνεται *mollis* (δηλαδή μαλακός, μαλακός). Αν και δημιουργείται αρχικά η εντύπωση της ολοκληρωτικής αντιστροφής των έμφυλων ρόλων, το πραγματικό ενδιαφέρον των ποιητών εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά στην υποδούλωση των ανδρών παρά στη γυναικεία κυριαρχία.⁵⁴
- Ο ελεγειακός έρωτας είναι ένας έρωτας δυνάστης. Σπάνια τον διέπει αμοιβαιότητα. Η αγαπημένη πολύ συχνά είναι άπιστη και δεν διστάζει να εξαγοραστεί με δώρα. Αυτός ο έρωτας βιώνεται από τον άνδρα ως κρίση, τρέλα, δουλεία. Σε κάθε περίπτωση χάνει τον αυτοέλεγχό του, που αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση ρωμαϊκής αρρενωπότητας. Επιπλέον, οι Ρωμαίοι ελεγειακοί όχι μόνο αντι-

53 Αναλυτικά για την αναπαράσταση των γυναικών στη ρωμαϊκή ελεγεία βλ. Lilja (1965), Hallett (1973), Wyke (2012), Greene (1998), Wyke (2002), ιδιαίτ. 11-191, James (2003), Keith (2012), Miller (2013). Εξαιρετικά πλούσιο υλικό (πηγές, εικόνες, βιβλιογραφίες κτλ.) μπορεί να βρει κανείς στο [Online Companion to the Worlds of Roman Women](#) [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015] και στο [Aiotima. Materials for the Study of Women and gender in the Ancient World](#) [τελευταία επίσκεψη: 14/12/2015].

54 Αναλυτικά για το ελεγειακό μοτίβο του *servitium amoris* βλ. Copley (1947), Lilja (1965) 76-89, Lyne (1979), Murgatroyd (1981), McCarthy (1998), Fitzgerald (2000) 72-77, Maltby (2006) 156-158, Kennedy (2012), Fulkerson (2013).

στρέφουν τις σχέσεις δύναμης μεταξύ ανδρών και γυναικών με το να υιοθετούν τον ρόλο του *servus amoris*, αλλά διαταράσσουν και τις σχέσεις μεταξύ ανδρών με το να απειλούν τα δικαιώματα άλλων ανδρών πάνω στις γυναίκες τους.

- Η σύζευξη έρωτα και θανάτου αποτελεί ένα από τα βασικά μοτίβα της ρωμαϊκής ερωτικής ελεγείας· απαντά με μεγάλη συχνότητα στο έργο του Προπέρτιου.⁵⁵
- Μία από τις ειδολογικές συμβάσεις της ελεγείας είναι η συμπλοκή του ερωτικώς ζην με το ελεγειακώς γράφειν. Η ερωτική ζωή του ποιητή αποτελεί το αντικείμενο της ποίησής του, αλλά ταυτόχρονα η ποίησή του ταυτίζεται με την ίδια του τη ζωή.

⁵⁵ Σχετικά με τη σύζευξη έρωτα και θανάτου στο ελεγειακό έργο του Προπέρτιου βλ. ενδεικτικά Papanghelis (1987), Müller (1995), Foulon (1996), Maltby (2006) 160-164.

Βιβλιογραφία (Επιλογές)

- Conte, G. B. (2001). «Η λογοτεχνία της αυγούστειας εποχής», στο F. Graf (επιμ.) *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία. Τόμος Β': Ρώμη*, (μετ. Δ. Ζ. Νικήτας), Αθήνα: 213-249.
- Copley, F.O. (1947). 'Servitium amoris in the Roman Elegists', *TAPA* 78: 285-8.
- Eck, W. (2014). *Η εποχή του Αυγούστου* (μτφρ.- επιμ. Α. Ν. Μιχαλόπουλος), Αθήνα.
- Farrell, J. (2007). 'The Augustan Period: 40 BC-AD 14', στο S. Harrison (επιμ.) *A Companion to Latin Literature*, Malden and Oxford: 44-57.
- Fitzgerald, W. (2000). *Slavery and the Roman Literary imagination*, Cambridge.
- Foulon, A., (1996) 'La mort et l'au-delà chez Propertius', *REL* 74, 155-67.
- Fulkerson, L. (2013). 'Servitium amoris: the interplay of dominance, gender and poetry', στο T. S. Thorsen (επιμ.). *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*, Cambridge: 180 κ.εξξ.
- Gibson, R. K. (2005). 'Roman love elegy' στο S. J. Harrison (επιμ.) *A Companion to Latin literature* (Blackwell's Companion to the Ancient World), Malden, MA: 159-173.
- Gold, B. (επιμ.) (2013). *A Companion to Roman Love Elegy*, Malden.
- Greene, E. (1998). *The Erotics of Domination. Male Desire and the Mistress in Latin Love Poetry*, Baltimore and London.
- Gruen, E. S. (2005). 'Augustus and the making of the Principate', στο K. Galinsky (επιμ.) *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, Cambridge: 33-51.
- Hallett, J.P. (1973). 'The Role of Women in Roman Elegy: Counter-Cultural Feminism', *Arethusa* 6: 103-124 (= J. Peradotto -J.P. Sullivan (επιμ.). *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers* 1984, Albany: 241-62).
- Harrison, S. (2010). «Ο Οβίδιος και το λογοτεχνικό είδος: οι εξελίξεις ενός ελεγειακού ποιητή», στο P. Hardie. (επιμ.) (2010). *Οβίδιος. The Cambridge Companion* (μτφρ.-επιμ. Α. Ν. Μιχαλόπουλος - X. Ν. Μιχαλόπουλος), Αθήνα: 115-136.
- Heyworth, S. J. (2012). 'The Elegiac Book: Patterns and Problems' στο B. K. Gold (επιμ.) *A Companion to Roman Love Elegy*, Malden: 219-233.
- Holzberg, N. (2015). *Die römische Liebeselegie. Eine Einführung*, Darmstadt.
- Keith, A. (2012). 'The Domina in Roman Elegy' στο B. K. Gold (επιμ.) *A Companion to Roman Love Elegy*, Malden: 285-302.
- Kennedy, D. F. (2012). 'Love's Tropes and Figures' στο B. K. Gold (επιμ.) *A Companion to Roman Love Elegy*, Malden: 189-203.
- James, S. L. (2003). *Learned Girls and Male Persuasion. Gender and Reading in Roman Love Elegy*, Berkeley, Los Angeles and London.
- Kenney, E. J. (2000). «Αβεβαιότητες», στο E. J. Kenney - W. V. Clausen (επιμ.). *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Θ. Πίκουλας, Α. Σιδέρη-Τόλια, επιμ. Α. Στεφανής), τρίτη έκδοση αναθεωρημένη, Αθήνα: 407-410.
- Lilja, S. (1965). *The Roman Elegists' Attitude to Women*, Helsinki.
- Liveley, G. - Salzman-Mitchell, P. (επιμ.) (2008). *Latin Elegy and Narratology: Fragments of Story*. Columbus.
- Luck, G. (2000). «Ερωτική Ελεγγεία», στο E. J. Kenney - W. V. Clausen (επιμ.). *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Θ. Πίκουλας, Α. Σιδέρη-Τόλια, επιμ. Α. Στεφανής), τρίτη έκδοση αναθεωρημένη, Αθήνα: 545-562.
- Lyne, R.O.A.M. (1979). 'Servitium amoris', *CQ* 29: 117-130.
- _____ (1980). *The Latin love poets. From Catullus to Horace*, Oxford.
- Maltby, R. (2006). 'Major Themes and Motifs in Propertius' Love Poetry', στο H.-C. Günther (επιμ.) *Brill's Companion to Propertius*, Leiden, Boston: 147-181.
- _____ (2010). 'The Unity of *Corpus Tibullianum* Book 3: Some Stylistic and Metrical Considerations', *Papers of the Liverpool / Leeds / Langford Seminar* 14: 319-340.
- McCarthy, K. (1998). 'Servitium Amoris: Amor Servitii', στο S. R. Joshel and S. L. Murnaghan (επιμ.) *Women and slaves in Greco-Roman culture: differential equations*, London: 174-92.
- Miller, P. A. (2003). *Subjecting Verses: Latin Love Elegy and the Emergence of the Real*, Princeton, Oxford.
- _____ (2010). "What's Love Got to Do With It?": The Peculiar Story of Elegy in Rome", στο P. Weisman (επιμ.) *The Oxford Handbook of the Elegy*, Oxford: 46-66.

- _____ (2013). 'The puella: accept no substitutions!', στο T. S. Thorsen (επιμ.). *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*, Cambridge: 166 κ.εξξ.
- Müller, C. W. (1995). 'Imaginationen des Todes in den Elegien des Tibull und Propertius', *Antike und Abendland* 41: 132-141.
- Murgatroyd, P. (1981). 'Servitium amoris and the Roman Elegists', *Latomus* 40: 589- 606.
- Papanghelis, T. D. (1987). *Propertius: A Hellenistic Poet on Love and Death*, Cambridge.
- Sharrock, A. (2010). «Ο Οβίδιος και οι λόγοι του έρωτα: τα ερωτικά έργα», στο P. Hardie. (επιμ.) (2010). *Οβίδιος. The Cambridge Companion* (μτφρ.-επιμ. Α. Ν. Μιχαλόπουλος – Χ. Ν. Μιχαλόπουλος), Αθήνα: 215-232.
- Thorsen, T. S. (επιμ.) (2013). *The Cambridge Companion to Latin Love Elegy*, Cambridge.
- Tränkle, H. (1990). *Appendix Tibulliana*, Berlin and New York.
- von Albrecht, M. (1997). *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας, από τον Ανδρόνικο ως τον Βοήθιο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια* (επιμ. Δ. Ζ. Νικήτας), τ. 1, Ηράκλειο.
- Wyke, M. (2002). *The Roman Mistress. Ancient and Modern Representations*, Oxford.